

DAWID KELLER
Muzeum w Chorzowie
ORCID: [0000-0003-2586-3913](https://orcid.org/0000-0003-2586-3913)

Jiří Friedl, *Domů, a za svobodou. Role Československa v migracích obyvatel Polska v letech 1945–1948*. Praha: Academia, 2020, s. 463, ill.

Tematyka migracji po zakończeniu II wojny światowej z / do Polski doczekała się wielu opracowań, licznych publikowanych relacji ich uczestników oraz krytycznych analiz, odnoszących się zarówno do tła politycznego (polskiego i międzynarodowego), jak i skutków społecznych i gospodarczych. Budzi ona również spore emocje w odniesieniu zwłaszcza do wyjazdów Niemców z „odzyskanych” Ziem Zachodnich czy też Polaków z utraconych Kresów Wschodnich. W ostatnich latach zintensyfikowano nadto prace dotyczące odpływu ludności żydowskiej. Migracje powojenne nie były domeną wyłącznie Polski, ale skala tych działań była tutaj znacząca. Stały się zatem ważnym wątkiem prezentowanym w muzealnictwie polskim i europejskim (por. gdyńskie Muzeum Emigracji, dyskusje o upamiętnieniu tzw. Wypędzonych). W tej sytuacji badania historyczne winny podlegać, jak się wydaje, dalszej intensyfikacji, która (zwłaszcza wobec koniunkturalnego, politycznego wykorzystywania wskazanych wątków) może pomóc w rozumieniu wydarzeń tego szczególnego czasu. Z drugiej strony, w wielu sferach historia Polski zasługuje na spojrzenie z zewnątrz, z pewnego dystansu, ale też i ze zrozumieniem okoliczności, w jakich sąsiedzi Polski podejmowali konkretne decyzje polityczne czy gospodarcze.

Jiří Friedl jest pracownikiem Instytutu Historii Akademii Nauk Republiki Czeskiej i współautorem syntezy dziejów Polski¹. Recenzowana książka stanowi podsumowanie jego kilkuletnich badań, które były odnotowane (sygnałnie)

---

¹ Jiří Friedl, Tomasz Jurek, Miloš Řezník, Martin Wihoda, *Dějiny Polska*, Praha 2017.

w polskiej historiografii². Niektóre podrozdziały były również wcześniej opublikowane³. Opracowanie powstało na podstawie źródeł zgromadzonych w archiwach czeskich (Narodowe Archivum Republiky Czeskiej w Pradze – Národní archiv v Praze, archiwa Ministerstwa Spraw Zagranicznych – Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR v Praze, służby bezpieczeństwa – Archiv bezpečnostních složek v Praze a Kancieích, Kancelarii Prezydenta Republiky – Archiv Kanceláře prezydenta republiky v Praze), izraelskich (Archives of the American Jewish Joint Distribution Committee w Jerozolimie, Central Zionist Archives w Jerozolimie, Yad Vaschem Archives w Jerozolimie), polskich (m.in. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie, Wojskowe Biuro Historyczne im. Gen. K. Sosnkowskiego w Warszawie), słowackich (Slovenský národný archív w Bratysławie) czy znajdujących się w Wielkiej Brytanii (National Archives w Londynie, Instytut Polski i Muzeum im. Generała W. Sikorskiego w Londynie, Studium Polski Podziemnej w Londynie) i amerykańskich (United States Holocaust Memorial and Museum w Waszyngtonie). Autorowi udało się także dotrzeć do mniejszych, terytorialnych archiwów (Pilzno, Karwina, Nachod czy Opawa), choć w tym wypadku mowa jedynie, niestety, o instytucjach w Republice Czeskiej. Korzystał on nadto z dokumentów publikowanych, pamiętników oraz licznych opracowań. Wykaz literatury obejmuje większość publikacji poruszających opisywane w książce zagadnienie. Należy niemniej odnotować, już na tym etapie, nieuwzględnienie ważnej dla polskiej historiografii pracy Anety Nisiobęckiej⁴. Wspomniane ograniczenie skali kwerend w archiwach lokalnych skutkuje również pominięciem np. ważnego dla zagadnienia migracji i jej oceny zasobu Archiwum Państwowego w Katowicach⁵.

Tytuł publikacji dobrze odzwierciedla jej treść i przyjętą metodę badań. Autor skupia swoją uwagę na pierwszych trzech latach po zakończeniu działań wojennych (1945–1948), co uznać należy za słuszne. Oczywiście nie jest tak, że migracje ustały po tym czasie, natomiast faktem jest, że później nie miały one

² Idem, *Czechosłowacja jako kraj tranzytowy dla repatriantów (reemigrantów) polskich w latach 1945–1947 (zarys problematyki)*, „Colloquium Opole” 2015, s. 267–282; *Ucieczki Polaków przez Czechosłowację na Zachód w latach 1945–1948*, „Studia Śląskie”, 82 (2018), s. 87–108.

³ Idem, *Polská repatriční mise v Československu 1945–1947*, „Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis”, 10 (2017), s. 221–238.

⁴ Aneta Nisiobęcka, *Z Lens do Wałbrzycha. Powrót Polaków z Francji oraz ich adaptacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1950*, Warszawa 2018.

⁵ M.in. zespół akt Centralnego Zarządu Przemysłu Węglowego w Katowicach.

(z perspektywy Czechosłowacji) już tak zorganizowanej (lub też możliwej do uchwycenia) formy. Friedl rozpoczyna analizę od przeglądu historiografii oraz przedstawienia zarysu dziejów polskiej emigracji od początku XIX w. Trafnie wskazuje powody i kierunki wyjazdów, poruszając zarówno tematy powszechnie znane (jak Wielka Emigracja czy wychodźstwa z Galicji), jak i drobniejszej skali (np. kwestia Śląska Cieszyńskiego). Te, oparte na literaturze polskojęzycznej, fragmenty pracy są wprowadzeniem do kolejnego rozdziału, w którym autor bardzo sprawnie i ze skrupulatnością opisuje dzieje Polaków podczas II wojny światowej, zwłaszcza w kontekście źródeł emigracji. Wart odnotowania jest podrozdział poświęcony pozycji Polski w tym czasie. Uwzględnia zarówno pobór do Wehrmachtu, jak i wysiedlenia z Zamojszczyzny, nawet sprawę więźniów tzw. Polenlagrów czy mieszkańców reencji ciechanowskiej. Sporo miejsca poświęca żołnierzom Brygady Świętokrzyskiej, ale, jak sądzę, jest to pochodna innej pracy Friedla, przetłumaczonej na język polski⁶.

Dalsza część pracy została podzielona na dwie, nierówne, części. Pierwsza z nich, w założeniu, miała obejmować powroty Polaków „do domu”, druga „ku wolności”, a więc wyjazdy z Polski. Autor w sposób szczegółowy i poprawny przedstawia organizację transportów migrantów z wykorzystaniem sieci kolejowej Czechosłowacji. Odnotowuje polskich przedstawicieli oraz kierunki migracji (główne), wskazując na wyróżniane w polskiej historiografii powroty z niewoli, służby wojskowej, pracy przymusowej czy akcję reemigracyjną. Niezwykle cenne są fragmenty poświęcone przebiegowi poszczególnych transportów – wyraźnie dostrzec tu można konieczność mierzenia się z podobnymi problemami na sieci kolejowej jak w Polsce (zniszczenia, braki taborowe, „zatłoczone” szlaki). Wartościowe są informacje na temat etapów podróży (w tym jej warunków) i przeszkód, które były opisywane przez administrację kolejową. Friedl opisuje również przedstawicieli polskich władz, którzy koordynowali prowadzenie przewozów oraz relacje między miejscową ludnością a migrantami (w tym kradzieże dokonywane podczas długotrwałych postojów), a także tzw. aferę pilźnieńską. Autor zdecydował się odrębnie opisać sytuację na Śląsku Cieszyńskim, co tłumaczy pamięć wydarzeń lat 1938–1939. Warto odnotować, że skupił się tutaj przede wszystkim na pierwszych dwóch latach po wojnie. Zidentyfikował reemigrację np. z Francji, jednakże opis transportów z lat 1947–1948 należy uznać za wysoce niewystarczający.

---

⁶ Jiří Friedl, *Żołnierze banici. Brygada Świętokrzyska Narodowych Sił Zbrojnych w Czechach w 1945 roku*, Gdańsk 2016.

W istocie bowiem czytelnik nie pozna (poza kilkoma zdaniem) ani skali ówczesnych przewozów na głównym kierunku z Francji, ani faktu, że owe pociągi re-emigracyjne z wykorzystaniem tranzytu przez Czechosłowację prowadziły także Polaków z Rumunii czy Jugosławii. W tym miejscu wyraźnie widać również niewykorzystanie wspomnianej pracy A. Nisiobęckiej. W rzeczywistości bowiem Autor relacjonując głównie powroty ze stref okupacyjnych Niemiec, nie zadaje wprost pytania o polską politykę wobec migracji (choć wspomina o dążeniu do zgromadzenia rozproszonych Polaków), a co więcej, brakuje tutaj uwzględnienia kontekstu gospodarczego tych działań. Niewykorzystanie wspomnianych archiwaliów katowickich (a więc związanych z przemysłem węglowym) skutkuje tym, że nie dość dokładnie udaje się Friedlowi przedstawić strukturę społeczno-zawodową migrantów. Z drugiej strony, analizując dane prezentowane w tabeli na s. 177, wyraźnie widać niedostatki cytowanego źródła. Raportuje ono bowiem transport reemigrantów z Jugosławii, ale nie podaje reemigrantów z Francji, których przewieziono z wykorzystaniem składów francuskich.

Druga część książki poświęcona jest wyjazdom z Polski. Rozpoczyna ją część opisująca polsko-czechosłowacką granicę i sposoby jej ochrony. Autor wyodrębnił trzy grupy tych wyjazdów – związane z działaczami opozycji antykomunistycznej różnych opcji politycznych oraz podziemia zbrojnego, opisując również kilka indywidualnych przypadków (w tym byłych żołnierzy Armii Krajowej). Drugą grupą, która uzyskała najobszerniejszy opis, byli Żydzi. Friedl przedstawia sytuację tej grupy (i liczebność) po zakończeniu wojny, nielegalne ucieczki do Palestyny (już od lata 1945 r.), dylematy indywidualne i zbiorowe (zwłaszcza w kontekście wydarzeń w Krakowie czy Kielcach). Ważnym miejscem pod tym względem pozostaje przygraniczny Nachod, gdzie przyjmowano uciekinierów z Polski (por. np. s. 309). Podobnie jak w przypadku poprzedniego rozdziału, Autor poświęca tutaj uwagę także czeskim urzędnikom, którzy w Polsce koordynowali transporty czy przyjmowanie migrantów. Friedl opisuje na tle sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej czechosłowackie dyskusje na temat czasowego miejsca dla emigracji żydowskiej z Polski. Ostatnim wreszcie elementem tej części są wyjazdy z rejonu Kłodzka, Górnego Śląska, Orawy i Spisza, a więc z ziem, o które Polska i Czechosłowacja wiodły spory. Autor przedstawia nie tylko same wyjazdy, ale i opisuje relacje międzypaństwowe, w tym jeden z kluczowych

---

⁷ Tabela (bez tytułu) zawiera wykaz kierunków i pochodzenia transportów oraz liczbę osób przewiezionych.

konfliktów, a więc ten dotyczący tzw. Kraiku Hulczyńskiego i okolicznych powiatów pogranicznych. Odnotowuje również sytuację w Bieszczadach, w tym akcję „Wisła”. Należy zauważyć, że szczególnie cenne są fragmenty dotyczące emigracji Żydów z Polski. Ważnym elementem pozostaje opis polityki czechosłowackiej wobec tej grupy osób przekraczających granicę państwową.

Ostatnia, skromna objętościowo część poświęcona została kwestii rozliczeń finansowych między Polską i Czechosłowacją za transporty migracyjne. Autor opisuje kolejne oczekiwania czeskie wobec strony polskiej, próby rozliczeń, aż do ostatecznej likwidacji kwestii w 1958 r. Warto odnotować, że Friedl nie wspomina o umowie polsko-czechosłowackiej w sprawie zapłaty polskim węglem za te transporty (ustalenia z przełomu 1946 i 1947 r.)⁸.

Pomimo wspomnianych drobnych niedostatków, recenzowaną publikację należy uznać za cenną, nie tyle dla poznania przebiegu samych procesów migracyjnych Polaków, ile także dla zrozumienia roli, jaką odgrywała w nich Czechosłowacja. Niezwykle wartościowe dla historyków transportu będą rozdziały opisujące przebieg podróży oraz ówczesne funkcjonowanie kolejnictwa w tym kraju, które pozwalają z większym dystansem spojrzeć na sytuację Polskich Kolei Państwowych. Pozytywnie należy ocenić szerokie spektrum migracji, Autor nie pominął niemal żadnego kierunku związanego z naszym południowym sąsiadem. Opis powodów emigracji z Polski należy uznać za dokładniejszy niż powrotów do kraju. W tym ostatnim przypadku z pewnością ważne byłoby pełniejsze wykorzystanie historiografii polskiej, w tym górnośląskiej⁹.

---

⁸ Por. Archiwum Państwowe w Katowicach, Centralny Zarząd Przemysłu Węglowego, sygn. 4888, s. 70–75.

⁹ Przykładowo: Zenon Szmidtke, *Reemigracja polskich górników po II wojnie światowej z Francji, Belgii i Westfalii na teren Górnośląskiego Zagłębia Węglowego – zarys problematyki*, „Górniki Polski”, 8–9, 2015, s. 231–252; Krzysztof Nowak, *Reemigracja polskich górników z Rumunii na Górny Śląsk po II wojnie światowej*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 73 (2018), 4, s. 77–102.

